

זכות הטבע למים

תיקון לחוק המים קובע כי הטבע הוא צרכן מים לגיטימי בדיוק כמו חקלאות, תעשייה והמגזר הפרטי. אחרי שלקחנו ממנו ללא גבול וגזלנו מצמחים ומבעלי חיים את מקור המחייה שלהם - הגיעה השעה להחזיר קצת

כתיבה אור ארנסט

קרוב לנו (במקום) ורחוק מאיתנו (בזמן), באביב 1910 פורסם חלקו הראשון של חיבור מאת א.ד. גורדון, "האדם והטבע", שבו הטיף גורדון לחיים בריאים בטבע. האדם, טען גורדון, משתמש בטבע במקום לחיות בתוכו, האדם רואה בטבע מכשיר לשירותו במקום לראות בו מרקם חיוני והכרחי לו, מרקם המקיף אותו ומאפשר לו את החיים הנכונים - חיי רוח ועבודה בטבע. גורדון קרא לנצל את העלייה לארץ ישראל ולהפוך אותה לעלייה בכל המובנים - פיזית ורוחנית: לשוב לטבע, הווה אומר, לשוב אל עצמנו.

אבל למציאות בארץ ישראל היו מגבלות משלה: מהלך ההתיישבות באזור אקלימי מדברי למחצה, הכריח גם מהלך של ניצול הולך וגובר של מקורות מים טבעיים למען התיישבות זאת. מהנדסי תה"ל ומקורות עשו ככל יכולתם כדי לנצל את המים הזורמים בטבע. ואם תוסיפו לכך את הגישה שראתה בביצות ובבתי גידול לחים, מפגע שיש למגרו, תמצאו... ובכן, אנחנו יודעים מה לא תמצאו שם: מים.

כל הנחלים (לא) זורמים

בניית סכר דגניה, קטעה את זרימת מי הכנרת למורד הירדן; הקמת המוביל הארצי, הביאה להובלת מי הכנרת לנגב; הקמת רשת מאגרים צפופה, תרמה להגברת ניצול מי הנחלים; ובניית מערכת קידוחים נרחבת, תרמה לירידת מפלס מי התהום. מפעלי מים שהקימה ישראל ניצלו את משאבי הטבע להגשמת יעדיה הממלכתיים של התיישבות מה שגרם גם לצמצום עד כדי הכחדה של גופי המים הטבעיים בישראל.

במסגרת "הפרחת השממה", יובשו כל ביצות החוף, ביניהן ביצות חדרה, עמק חפר

קהילה ביוטית שאנו רק חלק ממנה, החלה לחלחל לאט לתודעה.

אל מול יהירות מעשי אדם, מול הרעב חסר השובע לקחת מהטבע כל מה שהוא יכול לתת ואף לזהם אותו, קמה גישה שביקשה לשימוש פה לטבע, שביקשה את הצניעות, את האחריות, שביקשה להיות חלק מהמערכת הטבעית ולא להשתית יחסי מנצל-מנוצל.

בשלהי המאה ה-20, חברו תנועות ירוקות הן לזרמים אנטי-גלובליסטים אקטיביסטים והן לתיאורטיקנים, ומחו נגד השתלטות תאגידים על הטבע ועל האדם הפרטי, ניכוס שטחים, לקיחת משאבים ללא גבול מצד אחד ונגד זיהום הטבע מצד אחר.

"האביב השקט", אינו האביב היחידי בנוף:

אמצע שנות ה-70 הופיע ספר שהצית נושא טעון: אחריות האדם לטבע. הספר, "האביב השקט" שכתבה רייצ'ל קארסון

(Penguin Books, Silent Spring), מניפסט לאיכות הסביבה, תיאר טבע גוסס בשל התערבותו הקיצונית של האדם. "זה היה אביב ללא קולות", תיארה קארסון.

קבוצות ירוקות שנישאו לפתע על גלי אהדה מצד הציבור החלו להטיף את משנתן. הגישה האתנוצנטרית שקבעה כי האדם במרכז והטבע עומד לשירותו ולשימושו ללא הגבלה, החלה לדעוך אל מול הגישה האקווצנטרית, שביקשה לדבר על הטבע כמערכת אורגנית. ההכרה שהטבע אינו מוצר צריכה כי אם

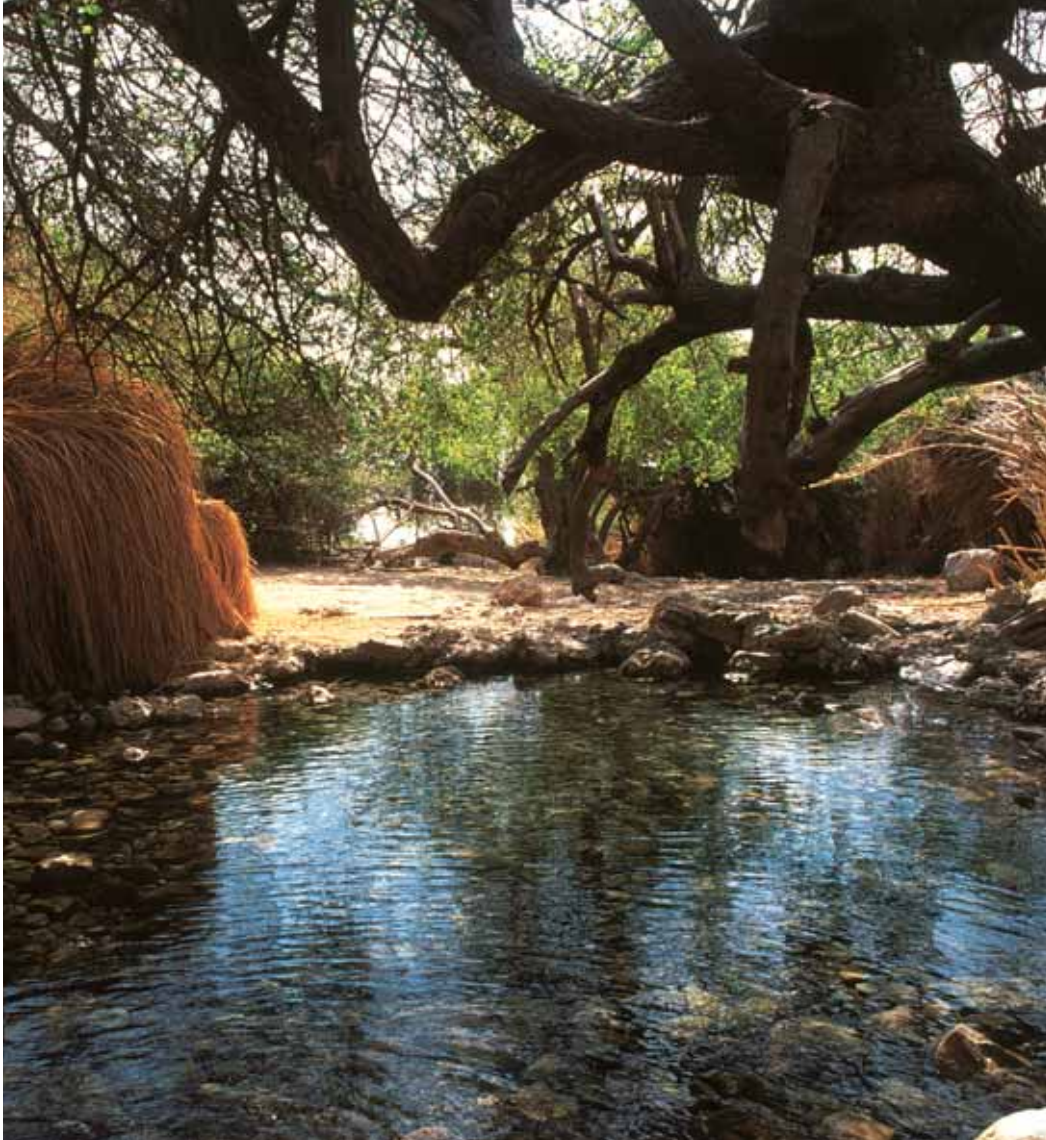

"לו היה סלע והיו גם מים ומים מעין ברכה לו היתה בערוץ הסלע לו רק קול פכפוך מים היה לא קול צרצר מצרצר ועשב יבש מזמר רק קול פכפוך מים על סלע"

(ת.ס אליוט, "ארץ השממה", הוצאת קשב לשירה)

זרימה מועטה בנחל הירקון, קיץ 2001, צילום: ניסים קשת

שמורת טבע עין גדי

לבריכת הנופרים ולקטע של מאות מטרים בנחל. נחל בצת התייבש והיה חשש לנזק אקולוגי בלתי הפיך. במקום הנחל הזרימו מים מצינור של מערכת אספקת מי השתייה באזור והגבילו את הזרימה רק להרבת (!) האפיק. בנחל כזיב צומצמה אספקת המים לנחל, מצב שגרם לפגיעה בשדרת עצי דולב ייחודיים. בנחל תנינים פחתה ההזרמה למורד הנחל למינימום. בבריכת התמסח ירדו המפלסים ושטח פני המים בבריכות הצטמצם מאוד.

מצב זה העלה את בעיית מחסור המים בטבע לראש סדר העדיפויות הציבורי בנושאי שמירת טבע. התקשורת הדגישה את מצוקת המים בטבע; הגופים הירוקים, המשרד לאיכות הסביבה, רשות הטבע והגנים, החברה להגנת הטבע וגופים ציבוריים אחרים זעקו את זעקת הטבע בתקשורת ובוועדות הכנסת וקראו: אחת, להגן על ערכי הטבע והנוף המימיים ששרדו. שתיים, לשקם, לשחזר ולהשיב את ערכי הטבע והנוף שהיו ואבדו. לכל הגורמים שעסקו בנושא היה ברור כי, משבר מים חריף זה מחייב נקיטת צעדים

מפעלי מים שהקימה ישראל ניצלו את משאבי הטבע להגשמת יעדיה הממלכתיים של ההתיישבות, מה שגרם גם לצמצום עד כדי הטבעיים בישראל

מים כמו ליתר הצרכנים. מפלס מי הכנרת ירד לרמות שלא היו ידועות בעבר. ההשפעה על הלגונות ועל בתי הגידול הייחודיים שלה היתה קשה במיוחד, והם נעלמו. חלק הארי של שמורת החולה חרב, שמורת עין אפק יבשה כמעט לחלוטין, בנחל הירקון נעלמו מקורות המים הטבעיים ומי קידוח מועטים שהורמו לנחל הספיקו רק

והכברה; ביצות העמקים הפנימיים כמו עמק יזרעאל ואחרות; ושטחי מים באגן הכנרת והירדן כמו אגם החולה וביצת החולה. השימוש הנוכחי בכנרת, כמקור מים חשוב למדינת ישראל, לאספקת מים לצרכים ביתיים וחקלאיים ללא התחשבות בגופי המים הסמוכים, הביא גם לייבוש הלגונות בבטיחה. כך נעלמו נופי הביצות מארצנו.

במסגרת ניצול מי הנחלים, חרבו כל נחלי החוף ורק נחל תנינים נותר בעל זרימת איתן טבעית בחלקו התחתון. עקב שאיבת יתר למערכת ניצול המים, יבשו חלק מן המעיינות ומקור הנביעה של אחרים הידלדל באופן ניכר. כך אירע למקורות הירקון, עיינות תמסח בנחל התנינים, עין אפק בנחל הנעמן ועין זיו בנחל כזיב. מעיינות אלו ואחרים כבר לא שפעו מים חיים כבעבר, ובמקומם הוזרמו מי שפכים וקולחין אל הנחלים המשמשים עתה מובילים למים באיכות נחותה.

הורדת מפלסי המים של האקוויפרים הראשיים והמשניים (עקב משטר שאיבה הגדול מכושר המילוי החוזר של מי גשם), הביאה לפגיעה בשפיעה הטבעית של מרבית המעיינות בישראל.

הייבוש והפגיעה הגברים בבתי גידול לחים הכוללים ימות, נחלים, מעיינות, שלוליות חורף, ביצות ושטחי אחו, הביאו להכחדת מרביתם כבר במאה הקודמת.

פכפוך הנחלים באותה תקופה כבר לא נשמע כבעבר, "האביב השקט" של קארסון נכח כאן בעוצמה מדכאה, והטפתו של א.ד. גורדון לחיים מלאי הרמוניה בטבע – נשמעו צורמים מאי פעם.

שנות בצורת

גידול האוכלוסייה תבע את הגדלת מכסת המים לשימושים ביתיים ותעשייתיים, וגם המגזר החקלאי תבע את חלקו במים. במהלך הקיצוץ הכבד במכסות המים נפגעו כולם, אולם את המחיר הכבד ביותר שילם הטבע.

עונת החורף של שנת 92-91 – שהיתה חריגה מבחינת שפע הגשמים שירדו – החזירה לאחור את סוגיית שמירת זכות הטבע למים. אומנם כל המעיינות והנחלים קלחו אז בשפיעה טבעית, ומצוקת המים בטבע לא הורגשה כמעט, אבל פתרון לתקופת מחסור לא ניתן. רצף שנות הבצורת של סוף שנות ה-90 ותחילת שנות ה-2000 החזיר את הטבע לאותה תמונה עגומה המוכרת מהעבר והפעם באופן קיצוני וחריף עוד יותר. כך הכריח אותנו הטבע לבחון מחדש את כל הקשור לחלוקת משאבי המים במדינה וכיצד יש לשמור על זכות קיומם של נופי המים. שנות הבצורת הציפו את הבעיה: הטבע אינו מוגן בחוק והמדינה אינה מחויבת להקציב לו

חוק טבע

לאהדת הארגונים הירוקים זכה שמעון טל, נציב המים, בזכות תמיכתו הנרחבת למען תיקון חוק המים. "הסדרת הקצאת מים לטבע בחוק", אומר טל, "היא רק צעד ראשון"

כתיבה: **זאב ינאי**

"מאז כניסתי לתפקיד חשבנו שצריך להסדיר את הקצאת המים לטבע. זאת בעיקר לאור לחצים מהציבור, שרוצה לראות את המים כחלק מהטבע ואת הסביבה הלחה חוזרת למה שהיה בעבר. החלטנו להסדיר את זכויות הטבע ולהגדירו כצרכן לגיטימי".

איך תתרחש החזרת המים בפועל?

"בשיתוף מינהלת הנחלים של המשרד לאיכות הסביבה ורשות הטבע והגנים, בנינו הערכות לכמות המדוברת לצורך תיאום תוכניות המים. אנו נצטרך למצוא מנגנון שמאפשר קיום אספקת המים לטבע תוך שמירה על מחיר סביר למים באמצעות סבסוד, או בדרכים אחרות. יש להבין כי רוב כמות המים רק תעבור בטבע: נחלים יזרמו, צמחים ובעלי חיים יתקיימו מהמים, אבל את רוב הכמות נאסוף בחזרה בסוף נתיב הזרימה ונצל אותה שוב. בשנת 2000 החליטה הממשלה להכפיל את אספקת המים לטבע עד סוף העשור. עניין זה הגיע במקביל לסדרה גדולה של פעולות במשק המים, שמטרתן להביא אותנו למצב שבו ינוהל המשק על בסיס בר קיימא".

איך מנסה המדינה להציל את משק המים?

"ייצור כמויות מים נוספות, שמירת איכותם, ניצול השפכים והביוב העירוני המתאים לחקלאות, עידוד פעולות ארוכות טווח לחיסכון בחקלאות, בבית ובתעשייה. במגזר זה החיסכון הוא דרך חיים. המים משמשים לצרכים קיומיים והם נחשבים למשאב ציבורי המשפיע על שיקולים לאומיים ארוכי טווח. שיקולים כאלה הם גם הסכמים עם מדינות שכנות, והשגת המים לטבע ולחקלאות הנחשבת לערך סביבתי".

האם היו מכשולים בדרך לחקיקה?

"לדעתי לא היה מי שהתנגד לתיקון החוק. אבל לקח זמן כמו בכל חקיקה. מרגע שנקבע תיקון לחוק, השאלה היא מה צריך לעשות כדי שהטבע יקבל את המים שלו".

יש חזון?

"ודאי, ואנו מתקדמים לקראתו בצעדי ענק. הרצון הוא להעמיד בסוף העשור משק מים שמבוסס על שיקולים ברי קיימא לטווח הארוך הכוללים פיתוח של מקורות מים, כך שלא יהיה עוד מחסור; שמירה על איכות מקורות המים; פתרון בעיית זיהום מי התהום והצטברות מי המלח במקורות הללו".

שמורת עין אפק יבשה, קיץ 2001, צילום: ניסים קשת

מנהליים והנדסיים מידיים, וכי מטרת אלה יושגו רק בתנאי שתהיה הכרה ממלכתית וציבורית מלאה בזכות הטבע למים. לאור זאת, הדרישה להעניק לטבע בראש ובראשונה מעמד משפטי – היתה מתבקשת.

תיקון לחוק המים

רשות הטבע והגנים, בשיתוף המשרד לאיכות הסביבה, יזמו הכנת מסמך מדיניות למשק המים שבו יוגדרו כמויות המים הדרושות לשימור, שחזור, שיקום ופיתוח של בתי גידול. לשם כך הוקם צוות בראשות המתכנן **גורא שחם** שכלל הידרולוג, אקולוג, מתכנן סביבתי וכלכלן מים. תפקיד הצוות היה לגבש מסמך מדיניות כולל ולהמליץ על דרכי פעולה לקידום הפתרונות, תוך דיון עם נציגי הגופים הירוקים ועם נציבות המים. המסמך הוצג בפני הנהלת המשרד לאיכות הסביבה, הנהלת נציבות המים ומשרד האוצר במטרה לקדמו כמסמך ממשלתי.

בתחילת 2004 כבר היתה תמימות דעים בנושא. **ח"כ ד"ר לאה נס וח"כ שלום שמחון**, שמכהן היום כשר לאיכות הסביבה, הגישו הצעה לתיקון חוק המים, הקובע הקצאות מים לצורך "שימור ושיקום ערכי טבע ונוף, לרבות נחלים, מעיינות ובתי גידול לחים" – כך עבר בקיץ האחרון תיקון חשוב זה בכנסת ישראל. לאחר שנים רבות שבהן נוצלו מי הטבע כמעט ללא הגבלה, נחקק עתה חוק המשמש פה לטבע – חוק המחייב להשיב לטבע את שלו, המעניק לו "אזרחות" בדומה להקצאת מים לחקלאות, לתעשייה, לתירות ולצריכה ביתית. לא עוד "עובד זר" בממלכתנו כי אם צרכן לגיטימי.

מחזירים חיים לטבע

הפעולות הראשונות שיש לנקוט הן: הפסקת הזרמת שפכים לנחלים, עמידה בתקני איכות מים ראויים למטרות שיקום הנחלים. בנוסף, אין מנוס משיקום פיזי של הנחלים במטרה להגיע לשיקום אקולוגי ובמקביל להבטיח את ייעודם הטבעי – ניקוז. גם בבתי הגידול הלחים האחרים כמו בריכות חורף, מעיינות, לגונות ושטחי ביצה, נדרשת פעולת שחזור ושיקום אקטיבית כדרך לשימור תפקודם האקולוגי. דבר זה הוכח בייעילות בשיקום שמורת החולה ובאגם אגמון, וכן באתרי טבע אחרים כבריכת בלפוריה, מדרון עין גדי, בריכת הנופרים בירקון ומעיינות הערבה. מערכת נוספת של בתי גידול לחים הזקוקה עדיין להערכה ולתכנון היא, שטחי מים והצפה לעופות מים חולפים וחורפים בעונות המתאימות. עופות אלו תלויים היום רבות בבתי גידול מלאכותיים בעיקר בריכות דגים ומאגרי מי שיטפונות. בתי גידול לחים

"המים. כמו אז, כמו מאז ומתמיד, לפני היות השמים, לפני היות האור, לפני כוא הסדר הנורא אל הערבוביה הנפלאה הזאת"

(רוד אבידן, "משהו בשביל מישהו", הוצאת ספרית הפועלים)

שבוע אהבה לטבע, למים ולסביבה

בין התאריכים 16.4.05 – 9 חוגגים
את שבוע אהבה לטבע, למים
ולסביבה 2005
כתיבה: מדי מגנאג'ר

בחודש אפריל השנה, יצינו רשות הטבע והגנים, נציבות המים, משרד החינוך והמשרד לאיכות הסביבה את שבוע האהבה לטבע, למים ולסביבה, ובו נחוג עם כל עם ישראל את חשיבות המים לאדם ולטבע.

נופי הארץ מוזכרים במקורותינו כנופי נחלים ומעיינות עשירים בצמחייה ובבעלי חיים, נופי ביצה לצד נופי יערות, גדות נחלים ונהרות. אולם במהלך כ-120 שנות פיתוח של ההתיישבות בישראל – יובשו מרבית שטחי הביצה, הוטו מקורות מי הנחלים ונתפסו מרבית המעיינות בארץ. כתוצאה מכך, יבשו בתי גידול נפלאים שהיו ברחבי המדינה; בעלי חיים מעניינים הוכחדו לחלוטין ותבנית נוף המולדת השתנתה ללא היכר.

תוכנית שבוע האהבה לטבע, למים ולסביבה מגוונת ועשירה, ומטרתה להעלות את מודעות הציבור לחשיבות המים לאדם ולטבע. כך למשל, יינה הציבור הרחב בסופי השבוע משפע סוירים והדרכות באתרי הטבע והמורשת מן היפים בארץ, שבהם עוד ניתן ליהנות ממקורות המים ומהנחלים הזורמים. כמו כן תתקיים במהלך השבוע פעילות מיוחדת ללא תשלום, לתלמידים ולחיילים, הכוללת סוירים, הפעלות וסדנאות. במהלך השבוע ייחנכו מפעלי המים בשמורת טבע עין גדי ובשמורת טבע נחל תנינים ויוצגו עבודות מקצועיות ומדעיות ביום המדע השנתי שיערך אף הוא בסימן חשיבות המים לאדם ולטבע.

לתיאום, הרשמה ופרטים נוספים:

3639 *או 1'800*54'6666

www.parks.org.il

הכותבת היא מנהלת הסברה ברשות הטבע והגנים

נימפיאה תכולה בשמורת עין אפק, קיץ 2004, צילום: אמנון נחמיאס

בנתיב שמירת הטבע

התמקצעות האדם, קידמה טכנולוגית ויחס אדנותי כלפי הטבע עלולים להוביל אותנו לכליה. אנשי איכות הסביבה היו בין הראשונים שהבינו זאת וקראו לנסח תפיסת עולם מוסרית שונה (האתיקה של האדמה). אתיקה זאת מבקשת לשמור עלינו ועל העולם מפני התערבות גסה וחסרת אחריות של האדם.

אף לגישה התועלתנית, הרואה בטבע כלי למען האדם, יש אינטרס ברור בשמירת הטבע: הראשון, אסתטי – האדם המטייל בטבע זקוק למראות היפים. השני, כלכלי – מי שדואג לקיומו של הטבע יוכל להשתמש בו בהמשך.

נה, כי כן, גם הגישה האגואיסטית יכולה לחבור אל הגישה האקונוטרית ולהירתם לכדי מטרה ראויה אחת: שמירת הטבע.

יש שני נתיבים שהאדם יכול לצעוד בהם, טוענת קארסון לקראת סוף ספרה: הראשון הוא נתיב השליטה בטבע, שבו צעד האדם עד כה ושסופו הרה אסון; והשני הוא הנתיב הפחות "מטויל" אך המאתגר יותר, המבקש פתרונות אלטרנטיביים שימזערו את הפגיעה בטבע. נתיב זה מקיים מערכת יחסים אקולוגית עם הטבע ובו טמון הסיכוי היחיד להמשך הקיום.

התיקון האחרון לחוק המים בישראל הוא בהחלט צעד אחד חשוב בהליכה באותו נתיב

חיובי. ♣

נוספים הראויים לתשומת לב מיוחדת הם, בריכות מלח, שטחי מליחות ומקורות מים מליחים אחרים.

כמויות מים גדולות נדרשות בעיקר לצורך הזרמת המים בנחלים. לכן, אם נרחיק את מוקד תפיסת המים למורד הנחל, סמוך ככל האפשר לשפך הים, נאפשר את קיומו של הנחל לכל אורכו ואת קיומם של החיים הניזונים ממנו. בדרך זאת מתכננים כיום להבטיח את קיומו של נחל תנינים.

היום כבר ברור כי כדי לספק את דרישות המים לכלל הצרכנים יש להגביר את הפקת המים. על כן החליטה הממשלה להקים מתקני התפלה לאורך חוף הים במטרה להוריד את הלחץ מהפקת מים ממקורות יבשתיים. הכנסת מים מותפלים תכשירי אולי את הדרך לשיקום מפלסי המים באגני מי התהום ובכנרת, ואף ייתכן שניצול מים עתידי במפלסים המשוקמים יאפשר קליחה ושפיעה טבעית מחדש של חלק מן המעיינות שייבשו.

רשות הטבע והגנים עוסקת כיום בהגדרת דרישות המים לטבע ולנוף, והיא שתפקח על מימושו בשיתוף מינהלת הנחלים במשרד לאיכות הסביבה ומערכת נציבות המים. בנוסף, נדרש משרד האוצר לתת מענה תקציבי לאספקת המים לטבע. רק כך ניתן יהיה לשמר את המערכות האקולוגיות בשמורות טבע, בגנים לאומיים ובנחלי ישראל.

הקצאת כמויות המים לטבע היא הרקע למהלך השיקום ההנדסי הנדרש למערכות האקולוגיות של בתי הגידול הלחים. תהליך זה נמצא כיום בראשיתו.

השתתף בהכנת הכתבה: ניסים קשת, מנהל היחידה לניטור סביבתי ברשות הטבע והגנים